

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษา

6.1 ข้อค้นพบจากการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งทำความเข้าใจถึงกระบวนการกลายเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นมาอย่างซับซ้อนในชุมชนชาวมุสลิมแห่งหนึ่งในพื้นที่อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ว่าสามารถเกิดขึ้นมาได้ ด้วยเงื่อนไขใดบ้าง และภายใต้สถานการณ์ที่ถูกทำให้กลายเป็นชายขอบของชาวมุสลิม พวกเขาได้ใช้กลยุทธ์หรือปฏิบัติการใดบ้าง ในการปรับตัวหรือต่อรองเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองได้ หลุดพ้นออกจากสภาวะการเป็นชายขอบได้อย่างไร โดยได้นำแนวคิดเรื่องความเป็นชายขอบและแนวคิดเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมมาใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจ ภายใต้แรงกดดันของกระแสการอนุรักษ์ ระบบทุนนิยม การบริโภคนิยมสมัยใหม่ รวมถึงวัฒนธรรมจากกลุ่มอำนาจต่างๆ ภายนอกที่เข้ามาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวมุสลิม ซึ่งข้อค้นพบจากการศึกษาความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมกรณีศึกษาชาวมุสลิมแห่งหนึ่งในพื้นที่อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ในงานศึกษาชิ้นนี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเด็น ดังนี้

6.1.1 ข้อค้นพบในประเด็นเรื่องความเป็นชายขอบของชาวมุสลิม

สำหรับความเป็นชายขอบของชาวมุสลิม นั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากการสร้างพรมแดนของอัตลักษณ์ร่วมอย่างหนึ่งซึ่งไม่ได้ปรากฏขึ้นมาเองตามลำพัง หากแต่ได้พัฒนาขึ้นมาภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ในพื้นที่ที่ถูกจัดให้มีปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งมักมีลักษณะแบบคู่ตรงข้าม เช่น ขมุกับรัฐ ขมุกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ขมุกับระบบทุนทางเศรษฐกิจ และกลุ่มอำนาจต่างๆ เหล่านี้ที่ชาวมุสลิมต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ร่วมด้วยนั้นก็สามารถทำให้พวกเขาตกอยู่ภายใต้ภาวะความเป็นชายขอบได้ในช่วงระยะเวลาเดียวกันด้วยเช่นเดียวกัน และแม้ว่าชาวมุสลิมจะถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ภายในประเทศไทยมาเป็นเวลานานแล้วก็ตาม หากแต่ชาวมุสลิมกลับถูกจัดให้อยู่ต่ำสุดภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มักมีเหลี่ยมล้ำและถูกครอบงำจากกลุ่มอำนาจที่เหนือกว่าในพื้นที่อยู่ตลอดเวลาและเกิดกีดกันหรือจัดวางความสัมพันธ์กับชาวมุสลิมให้ออกจากความเป็นหมู่พวกหรือการมีประโยชน์ร่วมกันจนทำให้พวกเขากลายเป็นเสมือน “มนุษย์ล่องหน” “ไร้พื้นที่” จากทำให้ชาวมุสลิมต้องเผชิญกับการเป็นชายขอบและถูกจัดวาง

ความสัมพันธ์ไว้บนฐานของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันซึ่งเกิดขึ้นในลักษณะต่างๆทั้งในเชิงทางกายภาพและสัญลักษณ์ที่เต็มไปด้วยอคติทางชาติพันธุ์และความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ในหลากหลายรูปแบบ โดยปราศจากการทำความเข้าใจวิถีชีวิตหรือรูปแบบทางวัฒนธรรมของพวกเขาไปพร้อมๆกับการพยายามกลืนกลายทางชาติพันธุ์ให้หลอมละลายเป็นหนึ่งเดียวตามแนวทางการสร้าง “ชุมชนในจินตนาการ” ของรัฐชาติไทย ไม่ว่าจะเป็นการถูกประทับตราในฐานะของการเป็น “ชาวเขาในพื้นที่เสี่ยง” “ชาวเขาทำลาปลา” “ชาวเขาค้างคาว” จนทำให้ชาวขมุต้องเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตและระบบการผลิตดั้งเดิมในลักษณะไร้หมุนเวียนที่เคยสร้างความมั่นคงในชีวิตของแต่ละครัวเรือนและชุมชนเกิดการล่มสลายและเปลี่ยนแปลงไปภายใต้การถูกควบคุมจัดการจากอำนาจรัฐ

นอกจากนี้ความเป็นชายขอบของชาวขมุ ยังได้รับการผลิตซ้ำเพิ่มมากขึ้นจากผู้คนในสังคมภายนอกภายใต้บรรทัดฐาน กรอบคิดที่รัฐส่วนกลางได้สถาปนาขึ้นมาใช้ในสังคมส่วนใหญ่ในพื้นที่ ด้วยการตีตราชาวขมุในฐานะที่ไม่ได้เป็นคนไทยจากความแตกต่างของวิถีชีวิต สถานภาพ ความเชื่อหรือแม้กระทั่งชื่อที่มา จนเกิดเป็นความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้ชาวขมุพยายามปิดบังหรืออำพรางความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองที่มักถูกมองว่าด้อยค่าในสังคม อันเกิดจากการที่ชาวขมุถูกมองหรือจัดวางไว้ในฐานะความเป็นอื่นทั้งในลักษณะที่ตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจทั้งจากการพยายามที่จะครอบงำและการพยายามปรับเปลี่ยนชีวิตของชาวขมุให้พัฒนาสู่ความเป็นไทยในระดับเดียวกัน โดยมีความเชื่อที่ว่าอารยธรรมของศูนย์กลางมีความเหนือกว่าและคิดว่าวัฒนธรรมของพวกเขาชายขอบซึ่งเกิดจากการสร้างเส้นแบ่งระหว่างความเป็นชนส่วนใหญ่กับชนกลุ่มน้อยจากการสถาปนาความเป็นศูนย์กลางทางสังคม วัฒนธรรมและความรู้ทางสังคมไทยพื้นราบที่แตกต่างไปจากสังคมของชาวขมุ

อีกทั้งภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงยุคโลกาภิวัตน์ที่เศรษฐกิจก้าวสู่ความเป็นทุนนิยมและความทันสมัย ยังเป็นตัวกระตุ้นให้ชาวขมุคาดหวังวัฏจักรของความเป็นชายขอบเพิ่มมากขึ้น การมีหนี้สินและไร้ซึ่งความมั่นคงในการดำรงชีวิตและร่างกายจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตแบบดั้งเดิมสู่การผลิตเชิงพาณิชย์และระบบตลาด ไปพร้อมๆกับความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในชีวิตที่เพิ่มขึ้นของชาวขมุ โดยแลกกับการขูดรีดร่างกายอย่างไม่จำกัด ได้นำมาซึ่งการแตกกระจายของความเป็นชุมชนชาวขมุ แต่ในขณะที่เดียวกันชาวขมุเองก็ได้ถูกผนวกเข้าไปสู่ความสัมพันธ์ของระบบทุนในการผลิตซึ่งพยายามเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตอบสนองต่อความต้องการจากชาวขมุด้วยเช่นเดียวกัน เสมือนเป็นการประดิษฐ์สร้างอัตลักษณ์ที่มีความซับซ้อนซึ่งไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นภาพลักษณ์ในเชิงลบเสมอไป

แต่อย่างไรก็ตามชาวขมุริมของแต่ละกลุ่มแต่ละครัวเรือนนั้นต่างก็มีได้ที่จะเผชิญกับความรุนแรงของการถูกทำให้เป็นชายขอบในระดับเดียวกันเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานภาพความสามารถและโอกาสในการแสวงหาทางเลือกหรือการเข้าถึงแหล่งทุนต่างๆของชาวขมุแต่ละกลุ่ม แต่ส่วนใหญ่แล้วชาวขมุที่มีฐานะยากจนมักจะเป็นกลุ่มที่ต้องเผชิญกับความรุนแรงกับสภาพความเป็นชายขอบในระดับที่รุนแรงมากกว่าชาวขมุกลุ่มอื่นๆ อันเนื่องจากชาวขมุกลุ่มนี้มักมีทางเลือกโอกาสในการเข้าแหล่งทุนต่างุ้น้อยกว่าครัวเรือนชาวขมุที่มีฐานะ จนทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ในสภาวะชายขอบของชายขอบในสังคม ดังนั้น กระบวนการสร้างความเป็นชายขอบต่อชาวขมุจึงเป็นกระบวนการที่ทำให้ชาวขมุต้องตกอยู่ในสถานการณ์ของการเป็นคนอื่นไร้พื้นที่ทั้งในเชิงการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จนแทบที่จะหาจุดยืนเพื่อแสดงความมีตัวตนของตัวเองในสังคมที่พวกเขาต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนผู้มีอำนาจต่างๆ ได้อย่างเท่าเทียม

6.1.2 ข้อค้นพบในประเด็นเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุ

ภายใต้บริบทของการถูกทำให้เป็นชายขอบและการถูกจัดวางตำแหน่งแห่งที่ที่กลายเป็นอื่นของชาวขมุ ที่เกิดขึ้นภายใต้การที่ชาวขมุต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มชนต่างๆในพื้นที่ที่มีอำนาจเหนือกว่าอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ไม่ว่าจะเป็นจากรัฐ กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆในพื้นที่ รวมถึงกลุ่มทุนและนโยบายทางเศรษฐกิจที่ขบแย้งระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ซึ่งมีส่วนทำให้ชาวขมุต้องเผชิญกับภาวะความเป็นชายขอบ แต่กระนั้นก็กลับพบว่าชาวขมุเองก็ไม่ได้ยอมจำนนต่อสภาพความเป็นอื่น ที่ถูกสร้างขึ้นให้กับชาวขมุเพียงฝ่ายเดียว หากแต่ชาวขมุเองก็พยายามที่จะทำการต่อรองเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองได้มีจุดยืนและความมั่นคงในการดำเนินชีวิตภายใต้บริบทของการถูกทำให้กลายเป็นชายขอบ

ในการศึกษานี้พบว่า การสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุเกิดขึ้นมาจากการพยายามปรับเปลี่ยนผสมผสานให้เกิดความกลมกลืนและเลื่อนไหลไปตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มอำนาจต่างๆ ภายใต้บริบทและสิ่งแวดล้อมที่พวกเขา กำลังเผชิญอยู่ โดยพยายามหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าโดยตรงหรือการคือแพ่งอันเนื่องมาจากพลังในการต่อรองของพวกเขามีไม่มากนัก และในขณะเดียวกันพวกเขาก็พยายามฉวยใช้ทุนทางวัฒนธรรมของตนเองในการดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในพื้นที่ไว้ด้วยเช่นกัน

1. การต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากรและการโต้ตอบวาทกรรมครอบงำของรัฐ

ภายใต้ภาพลักษณ์ที่ถูกรัฐมองด้วยความเป็นอื่น ในฐานะของการเป็นชาวเขาทำลายป่า และการถูกจำแนกแยกแยะสถานะความเป็นพลเมืองรวมถึงการจัดวางความสัมพันธ์ที่เหลื่อมกันไม่เท่าเทียมกับกลุ่มที่เป็นพลเมืองของรัฐไทยมีเชื้อสายไทย จนทำให้ชาวขมุต้องเผชิญกับภาวะความเป็นชายขอบในการเข้าถึงทรัพยากรและความไม่มั่นคงในสถานภาพความเป็นพลเมืองและการอาศัยอยู่ในพื้นที่ จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า การสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุจึงเป็นไปด้วยการพยายามปรับตัวต่อรองที่ไม่ได้เกิดจากการตอบโต้หรือขัดแย้งโดยตรงไปตรงมาเพื่อก่อให้เกิดความขัดแย้ง ดังนั้น การพยายามนำเสนอตัวใหม่ให้สอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐนั้นจึงถูกนำมาใช้ในการต่อรองเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง

การพยายามนำเสนอตัวคนในฐานะการเป็นหมู่บ้านขมุที่อนุรักษ์ป่า ซึ่งการนำเสนอภาพลักษณ์ดังกล่าวของชาวขมุถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบโต้ต่อการถูกมองว่าพวกเขาเป็น ชาวเขาผู้ทำลายป่า อันเป็นวาทกรรมหลักที่รัฐมักใช้มองกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกรัฐจัดไว้ในฐานะของการเป็น “ชาวเขา” ดังนั้น การพยายามเชื้อฟังรัฐ และควบคุมผู้คนภายในหมู่บ้านผ่านการออกกฎหมายหมู่บ้าน จึงเป็นสิ่งที่ชาวขมุนำมาใช้เพื่อเสนอว่าพวกเขาเป็นชาวเขาที่ดีต่อรัฐ แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็พยายามอธิบายถึงระบบจารีตของชาวขมุว่าไม่ได้เป็นระบบที่ทำลายป่า หากแต่ระบบจารีตของพวกเขานั้นกลับเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับระบบการแนวจัดการป่าของรัฐ และเพื่อเป็นการปฏิเสธต่อภาพลักษณ์ที่ถูกรัฐมองว่าเป็นอื่นในฐานะชาวเขาทำลายป่า ขณะเดียวกัน ชาวขมุก็พยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองด้วยการเสนอตัวว่าเป็นกลุ่มคนที่อนุรักษ์ป่าเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนเองในการที่จะอยู่ในพื้นที่

นอกจากนี้ ชาวขมุยังได้พยายามทำการนำเสนอตัวคนใหม่ในฐานะการเป็น “พลเมืองที่ดี” ในรัฐไทย แม้ว่าชาวขมุจะเป็นกลุ่มคนที่ได้รับสถานภาพความเป็นพลเมืองไทย แล้วก็ตาม หากแต่พวกเขาก็ยังคงถูกรัฐทำให้กลายเป็นอื่นผ่านการเป็นพลเมืองไทยที่ถูกแปลงสัญชาติ ประกอบกับการที่ยังมีชาวขมุบางส่วนที่ยังคงสถานภาพเป็นต่างค่าแล้วนั้น ชาวขมุจึงยังคงไม่สามารถหลุดพ้นจากความเป็นคนอื่นไปได้ ดังนั้น การพยายามสร้างความยอมรับจากเจ้าหน้าที่รัฐจึงเป็นอีกทางหนึ่งที่จะช่วยให้พวกเขาไม่ถูกเพ่งมองอย่างมีอคติจากรัฐ โดยเฉพาะการพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในงานต่างๆของรัฐรวมถึงการพยายามนำเสนอความเป็นชุมชนที่ปลอดภัยจากยาเสพติด เพื่อที่จะเป็นการแสดงให้รัฐเห็นว่าพวกเขาก็มีสิทธิอันชอบธรรมในความเป็นพลเมืองและการอยู่ในเมืองไทยซึ่งไม่แตกต่างจากคนไทยที่เกิดในรัฐไทย

2. การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับชีวิตประจำวันเพื่อจัดวางตัวตนในบ้านใหม่

เนื่องจากการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มักถูกมองอย่างเป็นอื่นในสายตาของผู้คนในพื้นที่ที่มีมุมมองชาวมุโดยมีอคติทางชาติพันธุ์และมักถูกจัดลำดับความสัมพันธ์ไว้ย่ำแย่ที่สุด ดังนั้นการพยายามปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวมุจึงมีความจำเป็นและมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ตนเองได้รับการยอมรับและไม่ถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่แปลกแยกจากสังคมมากนัก ดังนั้นการพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวมุจึงสามารถเกิดขึ้นมา โดยผ่านการปรับเปลี่ยนศาสนาเพื่อเทียบเคียงความเป็นไทยและการเข้าถึงความช่วยเหลือ ทั้งนี้เมื่อชาวมุต้องเผชิญกับความเป็นอื่นและการถูกลดทอนคุณค่าของความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองลงซึ่งเกิดขึ้นมาจากความแตกต่างทางความเชื่อทางศาสนา วิถีชีวิต วัฒนธรรมที่ถูกกลุ่มคนในพื้นที่มองว่าไม่สามารถผนวกเข้ากับความเป็นไทยที่นับถือพุทธได้ภายใต้เงื่อนไขการถูกมองว่าเป็นวัฒนธรรมของชาวเขา ดังนั้น ภายใต้การปรับตัวของชาวมุโดยการพยายามปรับเปลี่ยนมาสู่ความเป็นพุทธ จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่ชาวมุพยายามนำมาใช้เพื่อลดความแปลกแยกลงด้วยการนับถือศาสนาพุทธรวมถึงใช้ในการบ่งบอกความเป็นไทย แต่ในขณะเดียวกัน ชาวมุก็ใช้ความเป็นคริสต์ในการสร้างพื้นที่ทางสังคมและโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวมุด้วยเช่นเดียวกัน แต่ทั้งนี้แล้วสิ่งสำคัญที่ทำให้ชาวมุเลือกตัดสินใจว่าจะนับถือศาสนาอะไรนั้น มักเกิดขึ้นอยู่บนฐานของความมั่นคงของฐานะที่เข้ามามีส่วนต่อการตัดสินใจ ตลอดจนการได้รับโอกาสใน “การศึกษา” ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะทำให้ชาวมุที่มักถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ด้อยต่อการพัฒนา และมีความแตกต่างจากกลุ่มคนส่วนใหญ่ในพื้นที่นั้นสามารถสร้างสถานะภาพใหม่ให้กับตนเองได้ผ่านการศึกษาซึ่งเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ชาวมุได้เลือกนำมาใช้ และสร้างภาพลักษณ์ในอีกลักษณะหนึ่งที่ทำให้เกิดการยอมรับจากสังคม และในขณะเดียวกัน การศึกษา ก็ยังเป็นการทำให้ชาวมุสามารถยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเองให้สูงขึ้นได้ด้วยเช่นเดียวกัน

3. การต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและความทันสมัย

จากการที่ชาวมุส่วนใหญ่ยังคงต้องเผชิญกับปัญหาการเข้าแหล่งทุนได้อย่างจำกัด ดังนั้นการต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับทุนของชาวมุจึงมีลักษณะของการพยายามลดต้นทุนในการผลิตผ่านการใช้ความเป็นชาติพันธุ์และการเป็นเครือญาติของพวกเขา นอกจากนี้ชาวมุเองก็ยังสามารถต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับกลุ่มทุนในการเข้าถึงแหล่งทุนทาง

เศรษฐกิจที่พวกเขามีอยู่อย่างจำกัด รวมถึงการพยายามสร้างความน่าเชื่อถือให้กับกลุ่มทุนต่างๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการที่พวกเขาจะสามารถเข้าถึงแหล่งทุนทางเศรษฐกิจได้ต่อไป และแม้ในอีกด้านหนึ่งชาวขมุเองก็พยายามที่จะหลุดออกจากวัฏจักรของการเป็นหนี้สิน หรืออาจจะหลุดพ้นแล้วก็ตาม หากแต่พวกเขาก็ยังคงที่จะรักษาความสัมพันธ์กับกลุ่มทุนเหล่านี้เอาไว้ เพื่อใช้ในการต่อรอง และแม้ว่ารูปแบบการต่อรองดังกล่าวของชาวขมุ นั้น อาจจะไม่ได้นำมาซึ่งการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง หากมันก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามดิ้นรนปรับตัวของชาวขมุที่ต้องการแสวงหาความอยู่รอดภายใต้ข้อจำกัดในเรื่องของการเข้าถึงทุนซึ่งถือเป็นปัญหาที่สำคัญในการดำรงอยู่ของพวกเขา

4. การพยายามดำรงความเป็นชาติพันธุ์และสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง

จากภาพลักษณ์ของชาวขมุที่ถูกสร้างความเป็นอื่นจากกลุ่มอำนาจภายนอกอยู่ตลอดเวลา จนทำให้ชาวขมุต้องพยายามปรับตัวหรือต่อรอง โดยการพยายามปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์หรือวัฒนธรรมให้เข้าไปใกล้ชิดกับกลุ่มคนส่วนใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม ชาวขมุเองก็พยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมและดำรงความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองเอาไว้ด้วยอีกทาง ดังเช่นการที่พวกเขาได้ทำการจัดงานประเพณีปีใหม่ขมุขึ้นมา เพื่อที่จะได้ทำให้พวกเขามีจุดยืนและเป็นที่ยอมรับถึงการดำรงอยู่ของพวกเขาในพื้นที่ ซึ่งด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามสร้างความเป็นกลุ่มก้อนทางชาติพันธุ์ให้เหนียวแน่นของชาวขมุ แต่ในอีกด้านหนึ่งชาวขมุเองก็ต้องการสื่อให้กลุ่มคนภายนอกได้เห็นถึงการมีอยู่ของพวกเขาไม่ว่าจะเป็น กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในพื้นที่ และภาครัฐ เพื่อให้เห็นถึงว่าพวกเขาก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ให้กับกลุ่มคนภายนอกได้รับรู้ และในขณะเดียวกันพวกเขาก็ยังต้องการแสดงให้กลุ่มที่มีอำนาจในพื้นที่ได้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาด้วยเช่นเดียวกัน

6.2 อภิปรายข้อถกเถียงทางทฤษฎี

จากการศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้พบแง่มุมในทางแนวคิดทฤษฎีอยู่ 2 ประเด็น คือ 1.แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องการเป็นชายขอบ 2.แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคม

ประเด็นที่ 1.แนวคิดว่าด้วยเรื่องการเป็นชายขอบ

ในประเด็นเรื่องการเป็นชายขอบที่ได้ทำการศึกษาผ่านกลุ่มชาติพันธุ์ชาวมุในครั้งนี้ได้พบว่าลักษณะของการกลายเป็นชายขอบของชาวมุ นั้น ยังคงมีรูปแบบที่ความสอดคล้องในบางแง่มุมกับงานศึกษาในประเด็นเรื่องการเป็นชายขอบที่ผ่านมาที่พยายามแสดงให้เห็นถึงการที่กลุ่มคนที่คืออำนาจหรือเป็นชนกลุ่มน้อยนั้นมักตกอยู่ในฐานะของการเป็นผู้ถูกระทำอย่างไม่เทียมจากกลุ่มอำนาจที่เหนือกว่า ซึ่งจะเห็นได้ว่ากระบวนการกลายเป็นชายขอบของชาวมุ นั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาภายใต้รูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกันและมีความเหลื่อมล้ำกันระหว่างกลุ่มคนที่มีอำนาจในพื้นที่กับกลุ่มคนที่ถูกทำให้กลายเป็นชายขอบซึ่งมักมีลักษณะเป็นกลุ่มคนที่ไร้อำนาจและการต่อรองในพื้นที่ของผู้คนส่วนใหญ่ นอกจากนี้การเป็นชายขอบของชาวมุ ในงานศึกษานี้ก็พยายามที่จะแสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของกระบวนการกลายเป็นชายขอบนั้นสามารถที่จะเกิดขึ้นได้ในหลายลักษณะและมีได้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากกลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น เหมือนเช่นในงานศึกษาของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2541) ประสิทธิ์ ลิปรีชา (2541) ทวิช จตุรพฤษ (2541) และ Komatra (1998) ซึ่งมักเป็นที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการกลายเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มคนชายขอบเสียเป็นส่วนใหญ่ผ่านการสร้างวาทกรรมความเป็นชายขอบครอบงำด้วยประเด็นปัญหาเรื่องของ ยาเสพติด การทำลายป่าและการพัฒนา จนทำให้ภาพของความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มคนอื่นๆในพื้นที่ที่อาจมีส่วนต่อการสร้างความเป็นชายขอบให้กับกลุ่มที่คืออำนาจกว่าถูกปิดบังและทำให้มองไม่เห็นถึงเงื่อนไขหรือสาเหตุอื่นๆซึ่งอาจมีส่วนต่อการเกิดขึ้นของกระบวนการกลายเป็นชายขอบ

ดังนั้นงานศึกษานี้จึงพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นกับชาวมุ นั้น ไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างจากรัฐเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังสามารถถูกสร้างขึ้นมาจากกลุ่มคนต่างๆที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหนือกว่าได้อีกหลากหลายกลุ่มภายในระยะเวลาเดียวกันไม่ว่าจะเป็นจากรัฐ จากระบบทุนทางเศรษฐกิจ จากกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอำนาจเหนือกว่าในพื้นที่ หรือแม้กระทั่งจากกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันก็สามารถเกิดขึ้นมาได้ด้วยเช่นเดียวกัน

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากงานศึกษาในครั้งนี้แล้วพบว่า กระบวนการกลายเป็นชายขอบของชาวมุ นั้นมีลักษณะที่สอดคล้องกับงานของ Anna Tsing (1993) ที่ได้แสดงให้เห็นว่า กระบวนการกลายเป็นชายขอบของกลุ่มคนต่างๆนั้น สามารถเกิดขึ้นมาได้ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่หลากหลายและซับซ้อนอยู่หลายระดับ ทั้งจากกลุ่มคนภายในและภายนอกสังคมที่พวกเขาได้ดำรงอยู่ร่วมกัน โดยในงานศึกษาของ Tsing นั้น เธอได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเป็นชายขอบผ่านกรณีศึกษาในสังคมของชาวเมอราท์สว่าสามารถเกิดขึ้นมาได้ ทั้งจากการกระทำของรัฐบาล

อิน โคนีเซีย กลุ่มชาวมุสลิมบันจาร์ที่มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน หรือแม้กระทั่งภายในสังคมของชาวเมอราทส์เองที่ความแตกต่างเหลื่อมล้ำกันระหว่างเพศมีผลต่อการเข้าถึงสิทธิและการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่แตกต่างกันของชายหญิง หากแต่ในงานของ Tsing ก็อาจยังขาดการพิจารณาในเรื่องของระบบทุนทางเศรษฐกิจที่อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเป็นชายขอบขึ้นมาได้ด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ในงานศึกษาของวาสนา ละอองปลิว (2546) ก็มีลักษณะบางประการที่สอดคล้องกับงานศึกษาของ Tsing และงานศึกษาชาวขมุในครั้งนี้ด้วยเช่นเดียวกัน โดยที่วาสนาพยายามที่จะยืนยันว่า กระบวนการกลายเป็นชายขอบนั้น มิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหรือควรมุ่งเน้นเพียงแต่รัฐเพียงอย่างเดียว โดยขาดการมองบริบทหรือกลุ่มคนรอบข้างที่อาจมีส่วนต่อการกลายเป็นชายขอบของกลุ่มคนที่มีอำนาจน้อยกว่า ไม่ว่าจะเป็นจากรัฐ กลุ่มคนในพื้นที่ ระบบทุน แต่กระนั้นในงานศึกษาของวาสนานั้นก็ยังคงมีข้อบกพร่องในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศที่เธอมิได้นำเข้ามาใช้พิจารณากับกรณีศึกษาของชาวคาราอั้ง ซึ่งประเด็นดังกล่าวอาจสามารถทำให้เห็นความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นภายในสังคมของชาวคาราอั้งที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ด้วยเช่นเดียวกัน

ประเด็นที่ 2 แนวคิดว่าด้วยเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคม

ในการศึกษารุ่นนี้ได้พบว่ารูปแบบการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุ นั้น เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการนำเสนออัตลักษณ์ที่สอดคล้องกับคุณค่า วาทกรรมของและการจัดวางตนเองอย่างใกล้ชิดกับอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นรัฐ ระบบทุนและกลุ่มคนที่มีอำนาจเหนือกว่าเพื่อใช้ในเสมือนกลวิธีในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง ทั้งนี้จากข้อค้นพบในประเด็นเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมจากงานศึกษาชิ้นนี้พบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมของ Gupta and Ferguson. (1999) ที่มองพื้นที่ในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาในความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งการต่อรองหรือสร้างพื้นที่ทางสังคมในครั้งนี้ได้ทำให้เห็นว่า อัตลักษณ์ วัฒนธรรมของชาวขมุ นั้นเป็นสิ่งที่พวกเขาได้เลือกสรรเพื่อนำมาผลิตซ้ำหรือสร้างใหม่อย่างหลากหลายในฐานะที่ถูกนำมาใช้เป็นยุทธวิธีของการต่อรองหรือปรับตัวเพื่อสร้างความอยู่รอดให้กับตนเองในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับการเป็นชายขอบ

นอกจากนี้ในการพยายามต่อรองและปรับตัวให้เข้ากับสังคมของชาวขมุเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองนั้น ก็มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับงานศึกษาของ Anna Tsing (1993) วาสนา ละอองปลิว (2546) และอรุณญา ศิริผล (2544) บางส่วนด้วยเช่นเดียวกัน ดังเช่นในงานของ Tsing

และวาทสนานั้นได้แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของกลุ่มชาวเมอราทัสและชาวคาราอิ่งที่พยายามที่จะนำเสนออัตลักษณ์ให้สอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐทั้งในฐานะของการเป็นผู้ที่พัฒนาแล้วและมีรูปแบบการดำเนินชีวิตให้ลักษณะที่กับกลุ่มคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ ซึ่งในขณะที่เดียวกันชาวขมุเองก็พยายามที่จะนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองให้สอดคล้องกับวาทกรรมที่ถูกครอบงำจากรัฐและพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงการเป็นกลุ่มคนที่พลเมืองที่ดีของรัฐ ผ่านการเป็นชาวเขาที่ดี เป็นผู้อนุรักษ์ป่า นับถือศาสนาพุทธ ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งลักษณะการปรับตัวดังกล่าวนอกจากจะมีลักษณะที่สอดคล้องกับงานของ Tsing และวาทสนาแล้วนั้น ก็ยังมีปรากฏให้เห็นในงานศึกษาของ อริญญาด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการที่ชาวม้งพยายามปรับตัวเป็นชาวเขาที่ดีห่างไกลยาเสพติด รักษาป่า ส่วนในระดับปัจเจกอริญญาก็แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของชาวม้งให้สอดคล้องกับผู้คนในพื้นที่และนโยบายของรัฐในฐานะของการเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในอาชีพและการศึกษานอกจากนี้กรณีของชาวม้งในงานศึกษาของอริญญา ก็ยังแสดงให้เห็นถึงการตอบโต้โดยตรงไปตรงมากับรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ด้วยเช่นเดียวกัน เช่น การคือแพ่งเพิกเฉยต่ออำนาจรัฐหรือการประท้วงประท้วงของผู้หญิงม้งยากจน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่าชาวม้งนั้นมีกระบวนการในการตอบโต้ ต่อรองเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองได้อย่างหลากหลายซึ่งมีลักษณะทั้งการตอบโต้โดยตรงไปตรงมาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐและสังคม ซึ่งแตกต่างจากกรณีศึกษาของชาวขมุซึ่งมีสถานภาพในการต่อรองที่ต่ำกว่าทั้งทางด้านฐานะ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมจึงทำให้ชาวขมุไม่สามารถที่จะโต้ตอบโดยตรงไปตรงมากับกลุ่มอำนาจในพื้นที่เช่นเดียวกับชาวม้งหรืออ้างความเป็นกลุ่มคนริมของในพื้นที่ก็ตาม ดังนั้นการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุจึงเป็นไปในลักษณะที่พยายามผสมกลมกลืนไปกับกลุ่มคนที่มีอำนาจเหนือกว่าในพื้นที่ แต่ขณะเดียวกันชาวขมุเองก็ได้เลือกใช้กลวิธีในการสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อการการอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองไว้ด้วยเช่นเดียวกัน โดยผ่านการนำเอาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองเข้ามาใช้ เช่น งานปีใหม่ขมุ ซึ่งถือเป็นกลวิธีที่สำคัญของพวกเขาก็ช่วยให้ชาวขมุสามารถเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองและรักษาวัฒนธรรมความเป็นขมุไม่ให้ถูกกลืนกลายไปกับวัฒนธรรมในสังคมส่วนใหญ่จนหมดสิ้น ซึ่งกลวิธีดังกล่าวนี้กลับไม่พบในงานศึกษาทั้งของ Tsing วาทสนา และ อริญญา

ทั้งนี้ในกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุผ่านการปรับตัว นิยามความหมายและอัตลักษณ์ของตนเองใหม่นี้ จึงเป็นสิ่งที่เกิดควบคู่กับการกีดกันและการนิยามอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แวดล้อมอย่างมีอคติทางชาติพันธุ์ ดังนั้นอัตลักษณ์ของชาวขมุจึงถูกสร้างขึ้นผ่านกระบวนการสร้างความแตกต่างระหว่างตนเองและกลุ่มอื่น อันเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันและนำไปสู่การเผชิญกับภาวะความเป็นชายขอบในด้านต่างๆ แต่กระนั้นก็พบว่า

ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มที่ชาวขมุต้องเข้าร่วมปฏิสัมพันธ์ด้วยนั้น ชาวขมุเองก็เลือกนำเสนออัตลักษณ์ที่และจับวางความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจต่างๆที่แตกต่างกันไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมที่ชาวขมุพยายามอย่างกระตือรือร้นในการสร้างพื้นที่ การนิยาม การต่อรองอัตลักษณ์ของตนเองในท่ามกลางการถูกนิยามจากคนอื่น ดังนั้นพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุจึงเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่ง แต่เป็นพื้นที่ของการต่อรอง ระหว่างชาวขมุและกลุ่มอำนาจที่เหนือกว่า ดังนั้นขอบเขตของพื้นที่ทางสังคมของชาวขมุจึงไม่ตายตัวหรือหยุดนิ่ง แต่สามารถถูกต่อรองและปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกี่ยวข้องและสถานการณ์ที่ชาวขมุกำลังเผชิญอยู่ ณ เวลานั้น

6.3 ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาสังคม

จากการศึกษาในงานชิ้นนี้ได้ทำให้ผู้ศึกษาเห็นว่า เรื่องราวของคนชายขอบภายใต้ความเคลื่อนไหวของสังคมในระยะเปลี่ยนผ่าน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างด้านต่างๆอย่างสลับซับซ้อนที่ผ่านมานั้น ข้อเท็จจริงที่เราสามารถสังเกตเห็นได้จากกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่าเป็นคนชายขอบนั้น มักมีตำแหน่งแห่งที่อยู่ชายขอบของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองและภูมิศาสตร์ รวมถึงสังคมไทยส่วนใหญ่มักเลือกจดจำภาพด้านลบและมองกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆจากสภาพภายนอกอย่างผิวเผินซึ่งเต็มไปด้วยอคติทางชาติพันธุ์และการถูกสร้างภาพความเป็นอื่น (The other) ผ่านภาพการเป็นชนเผ่าที่ล้าหลัง ไม่รู้หนังสือ สกปรก ป่าเถื่อนรวมถึงการถูกหยิบสถานการณ์บางอย่างไปกล่าวโทษป้ายสีพวกเขาว่าเป็นตัวการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและ ความมั่นคงของชาติ ให้อยู่ติดตัวพวกเขาเราควรกับว่าเป็นสิ่งที่มีมาแต่กำเนิดและเพิกเฉยต่อความซับซ้อนของปัญหาที่เกิดขึ้น โดยพวกเขาแทบที่จะไม่มีพลังอำนาจในการต่อรองหรือเป็นเสมือน “มนุษย์ล่องหน” ที่ไร้บทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จนมีผลต่อการไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคม วัฒนธรรมหรือการเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทของการพัฒนาสมัยใหม่ของรัฐชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ทันถ่วงที

นอกจากนี้ภายใต้ข้อจำกัดที่มีอยู่รายล้อมพวกเขามากมายได้ก่อให้เกิดการแยกแยะความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรมและความเป็นมนุษย์ที่ไม่มีความเท่าเทียมกันและเป็นอื่นประกอบกับโครงการพัฒนาต่างๆที่มักเน้นหนักแต่เพียงความเจริญด้านวัตถุ ความทันสมัยและความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจเป็นหลักเป็นตัวชี้วัดความเจริญก้าวหน้าของประเทศ จนเกิดการมองข้าม

หรือมองไม่เห็นคนกลุ่มใหม่ๆ ในสังคมจนขาดมุมมองที่มีต่อสังคมในมิติเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะ “ความเป็นมนุษย์” “สิทธิ” และวิถีชีวิตชุมชนของผู้คนที่มืออยู่หลากหลายเป็นจุดหมายร่วมกัน

ดังนั้น แนวทางในการพัฒนาสังคมภายใต้ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ จำเป็นต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มคนต่างๆ อย่างมีพลวัต (ไม่ว่าจะเป็น ชาวขมุหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่น) และตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาคบนความแตกต่างของ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่หลากหลายซึ่งถูกสะสมเรียนรู้ผ่านกระบวนการทำความเข้าใจชีวิตของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่ก่อรูปขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและเงื่อนไขแวดล้อม ภายนอก ซึ่งต้องได้รับการสนับสนุนจากสังคมภายนอกที่จะช่วยชักนำให้เกิดการจัดการแบบใหม่ๆ ที่เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ ซึ่งถือเป็นการสร้างกลไกเชิงสถาบันอย่างหนึ่งในลักษณะที่เรียกว่า การจัดการแบบมีส่วนร่วมในระดับภาคประชาสังคม ที่เกิดจากการเข้ามามีส่วนร่วม ตรวจสอบของ ทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือภาคประชาชน ทั้งในระดับเมือง ชุมชน ท้องถิ่นหรือชนบท ที่ต้อง วางอยู่บนฐานการยอมรับความรู้ดั้งเดิม โดยการสร้างหลักประกันในชีวิตบนพื้นฐานของความเท่า เทียมและเป็นธรรม โดยไร้อคติทางชาติพันธุ์และหลีกเลี่ยงการครอบงำเบียดขับการแสดงออกทาง วัฒนธรรม วิถีชีวิตและการพยายามกลืนกลาย (Assimilation) อีกฝ่ายหนึ่งให้สิ้นซากหรือสูญสิ้น เสมอไป (แม้ว่าบ่อยครั้งที่มันอาจนำไปสู่หนทางเช่นนั้น) เพื่อสร้างวัฒนธรรมที่ตายตัวแบบเดียว และหยุดนิ่ง ซึ่งจะเป็นสิ่งที่จะช่วยทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รู้สึกถึงความมีพลัง (อำนาจ) ที่จะสามารถ พัฒนาตัวเองไปได้ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งนี้หากทุกฝ่ายไม่ว่า จะเป็นภาครัฐหรือกลุ่มคนในสังคมที่มีอำนาจเหนือกว่า ควรมีความเคารพในศักดิ์ศรี วัฒนธรรม และสิทธิของกลุ่มคนที่มีความแตกต่างหลากหลายซึ่งอาศัยอยู่ในสังคมไทย พร้อมเปิด โอกาสและ ให้ความสำคัญกับกลุ่มคนที่ถูกมองว่าเป็นชายขอบได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความรู้ และมีสิทธิมี เสียงในการปรับตัวเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมบนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของพวกเขา เองเพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเองและมีตัวตนอยู่ในสังคม

ทั้งนี้อัตลักษณ์ของชาวขมุหรือความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่ตายตัวหรือ หยุดนิ่งเสมอไป รวมถึงพวกเขาก็มิได้ที่จะปฏิเสธหรือต่อต้านต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือ พยายามยืนหยัดตามวิถีปฏิบัติของตนเองเพียงฝ่ายเดียว หากแต่พวกเขาก็พยายามปรับตัวและ เปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมให้เกิดความผสมกลมกลืนมาโดยตลอดเมื่อต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ หรือบริบทของทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การสร้างสรรค์พหุสังคม และ การมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคกับทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในพหุสังคมนั้น เพราะความเป็นจริงของรัฐ ประชาชาติในปัจจุบันล้วนแล้วแต่มีความหลากหลายของชาติพันธุ์ทั้งสิ้น การปฏิเสธและการไม่ ยอมรับความจริงในข้อนี้ นับวันก็จะเพิ่มความขัดแย้งและความรุนแรงขึ้นในสังคมโดยไม่จำเป็น

การเปิดโอกาสและทางเลือกให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ชายขอบต่างๆ ได้มีเวลาและมีส่วนร่วมในการปรับตัวจะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาสังคมในเชิงสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง กระทั่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมในการลดทอนหรือสลายภาวะความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นในสังคมไทยให้เบาบางลงบ้าง ทั้งนี้เพราะการมีอยู่ของคนชายขอบและการดำรงอยู่ของกระบวนการกลายเป็นคนชายขอบย่อมมิใช่เป็นสถานการณ์ที่พึงประสงค์ของผู้คนทุกกลุ่มฝ่าย ซึ่งต่างต้องการแสวงหาความสุข การมีสิทธิที่เท่าเทียมกันและสามารถดำรงชีวิตตามแบบวิถีทางของแต่ละกลุ่มได้อย่างยั่งยืน แต่อย่างไรก็ตามการยอมรับหรือทำความเข้าใจกับสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้ หากแต่ต้องการผู้ปฏิบัติการและต้องการการขับเคลื่อน การเคลื่อนไหวทางสังคม ทั้งการต่อรอง การช่วงชิงความหมายและการสร้างกลไกเชิงสถาบันแบบใหม่ๆ จึงจะเกิดความรู้ที่สามารถนำไปสู่การผลักดันการเปลี่ยนแปลงให้เกิดการสร้างกลไกเชิงสถาบันใหม่ๆ ได้อย่างแท้จริง